

הזה משה האיש?

פנחס עופר

משה שרת, ראש הממשלה השני, מבחר תעודות מפרקי חייו (1894-1965). עורכת הסדרה: ימימה רוזנטל, ערכה וכתבה מבואות: לואיז פישר, כ"ד + 712 עמ', גנזך המדינה, ירושלים תשס"ז.

היה עליהם לבחור מתוך שפע התעודות קומץ שיבטא את זמנם של האיש, את הנושאים שעמדו במוקד פעולותיהם ואת התייחסותם אליהם. דומה שלגבי משה שרת מלאכת העורכים הייתה קשה יותר כי, כדבריהם, "שרת הירבה לכתוב ולנאום ומספר המסמכים באוספיו הוא רב מאוד". מתוך עשרות אלפי המסמכים שלו, שעמדו לנגד עיניהם הם בחרו 167 בלבד, שהובאו בכרך הנושא את שמו. על כן, הם מודים, נאלצו להגביל עצמם לנושאים נבחרים ולפסוח על אחרים, ובמעט המסמכים ביקשו "לשרטט תמונה מלאה ומורכבת יותר על אישיותו ודרכו המדינית והציבורית של שרת". את התעודות הם ערכו בפרקים סדורים בסדר כרונולוגי, החל בימי ילדותו ולימודיו במחזור הראשון של גימנסיה 'הרצליה' וכלה בשנים האחרונות של חייו, כאשר היה מחוץ לממשלה אך עדיין נטל חלק בחיים הציבוריים במדינת ישראל ובהסתדרות הציבורית. כל התעודות לוו במבואות והסברים המתארים אירועים והתרחשויות הנקשרים בהן ומכניסים אותן לקונטקסט של זמנן.

בדברי הקדמה לכרך הראשון בסדרה, שהוקדש לחיים וייצמן, כתב אחיינו, עזר וייצמן, שכל אחד מן הכרכים נועד "לפתוח לפני הקורא צוהר לעולמם הפנימי, לשאיפותיהם, למאבקייהם ולהתלבטויותיהם של חזיה ובוניה של מדינת ישראל". זוהי גם מגמת עורכי הכרך של משה שרת, אלא שבשיטה בה נקטו העורכים אנו לומדים על תגובות והתייחסויות של מושא הכרך לאירועים השונים שנקרו בדרכו יותר משאנו לומדים על עמדותיו העקרוניות

פרסום הכרכים לא בא על פי סדר כהונתם של האיש הנסקרים אלא, ככל הנראה, על פי הזמנות של התעודות ומשך הזמן שנדרש למיון, לבחירתן, לעריכתן ולהכנת המבואות וההסברים הנדרשים. אנו מקווים אפוא, שסדר פרסום הכרכים אינו מצביע על סדר החשיבות והמעמד הציבוריים שעורכי הכרכים מייחסים לכל אחד מן האיש הנוגעים בדבר. המלאכה שהוטלה על עורכי הכרכים הייתה רבה, קשה ומורכבת ביותר, שכן

משה שרת היה ממניחי היסוד ובוני התשתית של מדינת ישראל. במשך שנים רבות, מאז 1933, עמד במרכז המאבקים המדיניים והדיפלומטיים של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל, בשנותיה הראשונות, וחלקו רב בהישגיהן בתחומים אלה ובביסוס מעמדה המדיני של ישראל במשפחת העמים. הוא האיש שהקים את משרד החוץ של מדינת ישראל והיה שר החוץ הראשון שלה. מינואר 1954 עד נובמבר 1955, היה ראש הממשלה ושר החוץ ולאחר מכן, עד יוני 1956 שר החוץ בלבד. אז הודח על ידי דוד בן-גוריון מתפקיד זה בשל עמדותיו ה"מתונות" והמנוגדות לאלה של בן-גוריון בנושאי החוץ והביטחון של מדינת ישראל. עם הזמן, הלך משה שרת ונשתכח מן התודעה הציבורית. גם לחסידיו של בן-גוריון, "האחד בדורו", יש חלק לא מבוטל בהשכחתו ובערעור מעמדו הציבורי. הספר, שהופיע זה עתה בהוצאת גנזך המדינה, אפשר שיתרום במעט להחזרת משה שרת לזיכרון ולתודעה של אזרחי ישראל, אך ספק אם שיטת עריכתו תשיג מטרה זאת.

הכרך המונח לפנינו הנו השישי בסדרת הכרכים שמפרסם גנזך המדינה לזכרם של נשיאי ישראל וראשי ממשלותיה (קדמו לו הכרכים לזכרם של חיים וייצמן, דוד בן-גוריון, יצחק בן-צבי, לוי אשכול ויצחק רבין). המתכנת דומה בדרך כלל, וכל אחד מן הכרכים סוקר את פרשיות חייו של מושא הכרך באמצעות מבחר תעודות משלו (מכתבים, נאומים, יומנים) בלוויית מבואות והסברים.

ד"ר פנחס עופר, יד טבנקין.

בנושאים שעל סדר היום ועל השקפת עולמו הכוללת. לשון אחר – לקורא נגלית הטקטיקה בה נוהג המדינאי משה שרת (לעתים נלווית לה גם פיקנטריה) יותר מאשר האסטרטגיה רחוקת הטווח המנחה את פעולתו. בכך נפגמים ההיכרות עמו ועם תרומתו. למשה שרת הייתה משנה סדורה ומגובשת למדי בסוגיות יסוד שלמען נאבק ואותן ביקש למסד בתודעה הציבורית והפוליטית ביישוב, בתנועה הציונית ובמדינת ישראל, בחינת הקניית קווים מנחים להתנהלותם אז ולעתיד. על פי השיטה הנוהגת בכך שלפנינו ניתן לעמוד, פה ושם, על דעתו ועמדתו של שרת ביחס לסוגיה זו או אחרת בשעתה. אך האם ניתן ללמוד מהן על השקפתו העקרונית הכוללת בנושא ממנה צומחת אותה עמדה ספציפית? יש לשער שאילו סודרו התעודות לא על פי סדר כרונולוגי של אירועים אלא על פי נושאים נבחרים, ובתוכם תעודות מסודרות כרונולוגית, היינו לומדים יותר על מושא הכרך, על עמדותיו והשקפותיו ואפילו על התפתחותן ודרך התגבשותן והפעולות הנגזרות מהן. לצורך זה ניתן היה למקד את התעודות בנושאים כגון: העם היהודי ובעיותיו; הציונות – מהותה והדרך להגשמתה; שואת יהודי אירופה; היחסים עם הערבים; היחס אל הבריטים; דמות החברה היישובית והישראלית; המדיניות הציונית ומדיניות החוץ והביטחון של ישראל; משמעות קיומה של מדינת ישראל והממלכתיות; היחסים עם גרמניה; כוח וכוחניות, ועוד כיוצא באלה. אילו נהגו העורכים בשיטה כזאת אפשר שהיו נכללות בכרך שלפנינו גם תעודות שנעדרות ממנו או כמה מאלה המובאות בו היו מוחלפות באחרות. למשל: תעודה מס' 3 היא מכתב של משה שרת בן השמונה-עשרה אל חבריו מגימנסיה 'הרצליה', בו כתב כי "לעולם לא יהיו הערבים לאוהבינו... הנם יריבינו ולא יהיו לידידינו גם אם נרצה בזה".

כך יאה לצעיר בגיל זה, אולם בתעודה אחרת – שלמרבה הפלא והצער אינה מובאת בכרך זה – בה סיכם משה שרת, המדינאי המפוכח, את דרכו המדינית ואת השקפתו בסוגיית היחסים עם הערבים, אמר: "אסור שייעלם מחשבוננו אף לרגע אחד עניין השלום. אין זה רק חשבון מדיני. בטווח ארוך זה חשבון ביטחוני מכריע... עלינו להביא תמיד את עניין השלום במערכת חישובינו. עלינו לרסן את תגובותינו. ועומדת תמיד השאלה: האם באמת הוכח כי מעשי תגמול פותרים את בעיית הביטחון שלשמה נועדו?" ('דברים בשלהי 1957. מ' שרת, ישראל וערב – מלחמה ושלום', אות שנה א', חוב' 1, ספטמבר 1966, עמ' 5-10). משה שרת נתפס בעיני רבים כ"יונה", הנרתע משימוש בכוח נגד הערבים, ואין הדבר נכון. הוא חייב שימוש בכוח נגדם כאשר נדרש הדבר, אך גם אז תבע להשתמש בו בזהירות ובאיפוק ולא לגרום להשפלתם. מתוך שהתייחס בכבוד לבני אנוש התייחס בכבוד גם אל הערבים ואל מורשתם. באחד המבואות (עמ' 427) מוזכר מכתבו של שרת אל דוד הכהן מ-7.10.1949, בו הביע התנגדות להריסת מצבה שהוצבה בחיפה בימי המנדט הבריטי לזכרו של פייצל מלך עיראק. חבל שמכתב זה לא הובא במלואו כאחת התעודות שבכרך, שכן אז היינו למדים שמאחורי התנגדותו עומדת התייחסות עקרונית של משה שרת לרגשות ערביי ישראל, ליחסי ישראל עם ארצות ערב ולכל שאלת המסורת ההיסטורית של ארץ-ישראל. בין היתר כתב: "הריסת המצבה לזכרו של פייצל תתפרסם ברחבי המזרח התיכון כראיה נוספת לתהום הפעורה בינינו לבין עמי ערב וכהוכחה שאנו שוקדים להרחיב את התהום במו ידינו ומתעללים להנאתנו בכל היקר לעם השכן. אין זה כלל מענייננו להוסיף סעיף חובה כזה לחשבוננו אצל המדינות השכנות... עדיין אין אנו נושאים את נפשנו לשכון כאן בדד לעולם ועד, אלא

אנו מאמינים כי קיומה האיתן של ישראל סופו שיביא לידי הידוק הקשרים בינה לבין שכנותיה" (מפנה 36, ינואר 2002, עמ' 48-50).

מעצם טבעו היה משה שרת איש מתון ושקול. גם בדרכו המדינית נהג כך. איש מתון ושקול כאמור, גם כאשר נדרש לדעתו שימוש בכוח הוא תבע לנהוג בו בזהירות ובאופן מבוקר. כך תבע לנהוג גם במאבק בבריטים. הוא עצמו היה שותף לבן-גוריון ולמשה סנה בהחלטה על "המאבק המזוין" נגד הבריטים במסגרת 'תנועת המרי העברי', מסוף 1945 עד אוגוסט 1946. אולם משנוכח לדעת, בעקבות 'השבת השחורה' (29.6.1946), שזקו של "המאבק המזוין" עלול להיות גדול מתועלתו, ואף מסוכן למטרות הציונות, תבע להפסיקו. במכתב ששלח ב-3.9.1946, עת היה עצור בלטרון, אל הוועידה השישית של מפא"י, כתב בין היתר: "צריך שיהיה ברור כי מאבקנו יהיה מוכרח לכלול, כמקודם, צורות של ביטוי ממשי לאי-כניעה, במידה ששכר גילוי כוחנו לא יצא בהפסד הריסתו... הסתרגות מבצעים מזה [מצד היהודים] ומזה [מצד הבריטים] בקו העולה, עתידה בסופה – ולא בריחוק זמן רב – להמיט שואה רבתי. לא כליה, חלילה, אך תמוטה [התמוטטות. פ"ע] כזו שהציבור לא יעמוד בה וחבלה שלא במהרה תרפא. תהילת ההיסטוריה העברית על קנאי ירושלים, אך גבורתם לא מנעה חורבן הבית. דורנו, אם יבואנו חורבן שלישי, לא יתנחם בתהילתו לעתיד" (י' היר, במאבק למדינה, ירושלים תשמ"ה, עמ' 437-443). מה חבל שלתעודה זו לא נמצא מקום בכרך שלפנינו. באותו מכתב ציין שרת כי "יש כאן בעיה חינוכית רצינית, מבחן חמור לאופי הרבים ודווקא הצעירים, תביעה לתבונה להשתלט על יצרים, הטלת חובה של רוחק ראות על פוקד ומציית כאחד". בסוגיה זו של חובת הפוקד מאלפים דברי משה שרת במכתב, מחדש מרס 1947, אל יגאל אלון בו

הגיב לדברים שהלה כתב באוקטובר 1946, לאנשי הפלמ"ח שהיו כלואים בלטרון, ובהם ביקורת בוטה על ההנהגה של הסוכנות היהודית, שהחליטה להפסיק את "המאבק המזוין" ולהמירו "בשתדלנות פוליטית". וכך כתב: "לא חששת מלהדביק תו גנאי בראשו של מוסד [הסוה"י] אשר מידו, ואך מידו, באה לך הסמכות לפנות בכלל אל אותה חבורת גדיים [אנשי פלמ"ח] בדברי הסבר. הנתת את דעתך על שורשים שעקרת ויסודות שהרסת? בשם מי ובתוקף מה היית פונה אל אותם נערים למחרת היום אילו נצטווית לפנות? נניח שבצמרת מקננים אך מורך לב ורפיון ידיים וחוסר תושייה – היש צמרת אחרת במקומה... או שמא אין הכרח להזדקק לצמרת כלשהי? שמעתי עליך שחכם אתה [אולם] עדיין יש מרחק בין חכמה לתבונה... כי החכמה מסתפקת בהבנת העניין כשלעצמו, במפורש ובמבודד, ואילו התבונה חותרת להבנת כל הסובב אותו וצופיה למסקנות הרחוקות הנובעות ממנו" (מפנה 34, יולי 2001, עמ' 55-57). גם לתעודה כזאת לא נמצא מקום בכרך הנדון.

דרכו ושיטתו המדינית של משה שרת, האיש אשר היה מופקד – כראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית ואחר כך כשר החוץ של מדינת ישראל – על ניהול המדיניות הציונית והישראלית, התאפיינו בפתיחות ובחתיירה מתמדת לחיפוש נתיבים להצגת עמדותיהן של התנועה הציונית ושל מדינת ישראל על כל במה ובכל מסגרת אפשריות, ואפילו כאלה שרבים הסתייגו מהן כי בעיניהם הן עוינות מלכתחילה והשתתפות בהן תיתן מראש לגיטימציה להחלטותיהן ולפסיקותיהן. ביטוי בולט לעמדה זו אנו מוצאים במחלוקת שהיתה בין שרת לבן-גוריון בשלהי 1945, בשאלת הופעתה או אי-הופעתה של הסוכנות היהודית בוועדת החקירה האנגלו-אמריקאית. בעוד בן-גוריון שלל את ההשתתפות שרת חייב אותה, שכן "בשבילי ההופעה

בפני הוועדה זו הליכה לקרב, עוד אחד מהרבה הקרבות שעמדנו בהם ושנגזר עלינו לעמוד בהם... הוועדה, למשך החודשים הקרובים, תהווה נקודת מוקד שבה יתרכזו העניינים החותכים את גורלנו... ואינני מבין כיצד אנו יכולים להפקיר את נקודת המוקד הזאת... הסתלקות ממערכה קונקרטיה על במה בין-לאומית לפי אותן המסיבות שנגזרות עלינו, מפני שבבמה בין-לאומית זו פועלים כוחות אחרים – אינה הגיונית".

דברים אלה השמיע שרת בכינוס הוועד הפועל הציוני המצומצם, ב-11.12.1945 (י' ה'לר, במאבק למדינה, עמ' 474-478).

דברים דומים בנדון הוא השמיע בוועדה המדינית של מפא"י ב-10.12.1945, והם מובאים בתעודה 75 בכרך שלפנינו, אך אם העורכים ביקשו לבחור בתעודות המשקפות דעות ועמדות בסיסיות של מושא הכרך, נראה שעדיף היה להביא את דברי שרת בוועד הפועל הציוני המצומצם.

בציבור נתקבע הדימוי של משה שרת כמי שתמך בדחיית ההכרזה על הקמת המדינה ב-14 במאי 1948, ובקבלת הצעת ההפוגה של ג'ורג' מרשל, מזכיר המדינה של ארצות-הברית, ואזהרתו מפני פלישת צבאות ערב שתבוא עם הכרזת העצמאות. לקביעת הדימוי הזה סייעו לא במעט "חסידי" בן-גוריון ואף בן-גוריון עצמו, אשר אמר, כעבור שנים, לביוגרף שלו, כי "שרתוק אכן חשב שיש להתחשב בדעת מרשל" (עמ' 332 בכרך). למתחקה אחרי האירועים בסוגיה זו יתברר שלטיעון הזה אין שחר. על כך ניתן לעמוד גם מדברי שרת במנהלת העם ב-12.5.1948 (תעודה 93), אך יותר מזאת מצביעים על כך דבריו במרכז מפא"י ב-12.5.1948. הם דומים לדבריו במנהלת העם, אך דבריו בפורום המפלגתי מסתיימים באמירה פסקנית חד-משמעית: "אנו עומדים עכשיו לפני הצעה לגופו של עניין – דחייה או אי דחייה [של הצעת ההפוגה]. על השאלה

הזאת יושבת מנהלת העם והיא ודאי תקבל החלטה הערב או מחר בבוקר, ואין לי כל ספק כי ההחלטה תהיה חיובית [הכרזת העצמאות]... מה יהיה למחרת ההכרזה – מי נביא ויגיד. ברור שתהייה צרות צרורות ונצטרך לעמוד בהן... החזות שאנו עומדים לפניה היא חזות קשה וחמורה מאוד, אבל כנראה אין לנו ברירה ואנו מוכרחים ללכת קדימה" (מ' אביזוהר וא' בראלי, עכשיו או לעולם לא, הוצאת עיינות 1989, עמ' 500-509). האם לא היה ראוי לתקן את הדימוי המעוות שהודבק למשה שרת ולהמיר את תעודה 93 שבכרך בתעודה זו מדינוי מרכז מפא"י?

תפיסתו של משה שרת את המהפך בחיי העם היהודי, שחוללה עצמאותה של מדינת היהודים ואת מהותה של עצמאות זו, באה לביטוי נחרץ במכתבו אל שבתאי רוזן (תעודה 121), היועץ המשפטי של משרד החוץ, שהסתייג מהחלטתו לחתום אישית בשם ממשלת ישראל על הסכם השילומים עם גרמניה המערבית והציע, משום כבודו של שרת, שיעשה זאת אחד מאנשי המשלחת הישראלית למו"מ השילומים, אף על פי שהוא עמד בראשו וניווט אותו. תגובת שרת הייתה: "לדעתי, רק כזאת יכולה להיות גישתה של מדינת ישראל העצמאית, אשר מבחינה היסטורית ומוסרית קמה על חורבות המשטר הנאצי וגאלה את כבוד העם היהודי שנתחלל בידו. החשש לנקוט אמת מידה כזו ביחסנו עם גרמניה מחזירנו למעמד שהוא נחלת עבר – מעמד עם נטול סיפוקים ממלכתיים ופטור משיקולים ממלכתיים, אלא מתבודד בד' אמותיו, מתאבל על עברו, מתפלל על עתידו ופותר את בעיית יחסיו בהווה עם אומות אחרות על ידי שיקוצן בלבם בלבד. אומה ממלכתית פניה לעתיד ואילו יחסיה בהווה מטילים עליה עול מצוות מעשיות אשר כבוד הוא לשאת בהן משום שגם אחרים נושאים בהן כלפיה. לתפיסה חדשה זו

של כבודנו עלינו לחנך את העם, וקודם כל את עצמנו." בשל עריכת התעודות על פי סדר כרונולוגי ולא על פי נושאים, נודעת השקפתו של שרת בנדון באקראי ובדרך אגב ולא כמרכיב יסודי בתפיסתו את מהות הממלכתיות היהודית המתחדשת והמשתמע ממנה. חבל. הכל יודעים שנדירים הספרים הנקיים מטעויות. אם מדובר בטעויות דפוס – ניחא (ניכר בכרך שלפנינו כי נעשה מאמץ להימנע מהן), אך במניעת שגיאות העלולות להטעות יש לדקדק שבעתיים. בכאלה אנו נתקלים, פה ושם, במבואות. למשל: היחידות של וינגייט נקראו פלגות – לא פלוגות – הלילה (עמ' 177); שמו הקודם של אהוד אבריאל היה איבראל –

לא אוברל (עמ' 240 ואחרים, וכן ציונים ביוגרפיים ואינדקס); ישעיהו קליבנוב (עמ' 266 ואינדקס) הוא קלינוב; יצחק בן־אהרון שירת במלחמת העולם השנייה בצבא הבריטי ונפל בשבי, אך לא היה איש הבריגדה (עמ' 637); בתמונה בעמ' 369 – האיש מימין אינו דוד הכהן; על ועדת וודהד נאמר (עמ' 178) שהיא "קיבלה הנחיה סודית שמותר לה לשקול פתרונות חלופיים לחלוקה ואף לדחות אותה לחלוטין" – אך הוועדה לא נזקקה להנחיה סודית, כי זו ניתנה בגלוי והתפרסמה בכתב המינוי הרשמי; בביבליוגרפיה, בהתייחסות לפרשת 'אלטלנה', צוין ספרו של שלמה נקדימון. כיצד נעלם ספרו המקיף של אורי ברנר על פרשה זו? ועוד בסוגיית הטעויות. במכתבו מלטרון

אל רעייתו (עמ' 296–297) מופיע המשפט: "אחת היא מה יקרה ומה לא יקרה... אמצא את דרכי או אטעה בתוהו." דומה שמשה שרת, הקנאי ללשון העברית והמדקדק בה, אילו קם מקברו היה נתקף בוושה וחוזר לשם למראה 'אטעה' בטי"ת במקום בצורה הנכונה: 'אתעה' בת"ו. מנין באה טעות כתיב זו?

יש לקוות שהכרך **משה שרת**, בהוצאת גנזך המדינה, אכן יפתח צוהר לעולמו של משה שרת ולקורותיו, יגביר את הרצון להכיר אותו ואת מורשתו וייתן הזדמנות אמת להשיב אותו למעמד החשוב, שהוא כה ראוי לו, בתולדות היישוב היהודי בארץ־ישראל בטרם מדינה, ובהקמתה וביסוסה של מדינת העם היהודי כחברה במשפחת העמים. ■